

<http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl>

tytuł artykułu:

Chata polska

autor / autorzy:

Eugeniusz Jaworski

źródło:

„Laboratorium Kultury” 4 (2015), s. 133–142

wersja pdf:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/LK-2015-5_jaworski.pdf

afiliacja autora / autorów:

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Instytut Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych, Zakład Teorii i Historii Kultury

słowa kluczze:

chata polska, budownictwo drewniane, ciesielstwo

abstrakt:

(na początku artykułu)

article title:

Polish cottage

author / authors:

Eugeniusz Jaworski

source:

„Laboratorium Kultury” 4 (2015), pp. 133–142

pdf version:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/pdf/LK-2015-5_jaworski.pdf

institutional affiliation:

University of Silesia, Faculty of Philology, Institute of Cultural Studies,
Department of Theory and History of Culture

keywords:

Polish cottage, wooden housing, carpentry

summary:

(at the end of the article)

Chata polska

Abstrakt

Najszerzej znane „studium lingwistyczno-archeologiczne” Jana Karłowicza jest propozycją silnie uwikłaną w nurt ewolucjonistycznej dyskusji nad powstaniem i przemianami budownictwa mieszkalnego. Autor rekonstruuje wybrane stanowiska badawcze, akcentując wkład Karłowicza w analizę specyfiki chaty polskiej.

Słowa klucze: chata polska, budownictwo drewniane, ciesielstwo

Problematykę drewnianego budownictwa ludowego podjęto w polskiej literaturze etnograficznej w początkach wieku XIX¹. Do chwili obecnej ukazała się drukiem pokaźna ilość opracowań o charakterze opisowym, monograficznym oraz problemowym, realizowanych w różnych konwencjach metodologicznych. Refleksję nad tym budownictwem prowadzono z uwzględnieniem naukowego warsztatu etnograficznego, historycznego, architektonicznego, a także filologiczno-językoznawczego. Za wspólne cechy tych opracowań, powstających w różnych metodach szczegółowych, uznać jednak należy tendencję do ujęcia estetyzująco-wartościującego oraz unikanie metod oscylujących w stronę nauk ścisłych. Ta druga tendencja związana jest, jak wolno przypuszczać, zarówno z dziewiętnastowieczną koncepcją podziału

¹ Por. X.M. Bohusz, *O budowli włościańskiej trwalej, ciepłej, tannej, od ognia bezpiecznej i do kraiu naszego przystosowanej*, Warszawa 1811; A. Czaki, *Wzory budowli wiejskich na tablicach litograficznych. Ze wskazaniem zasad do oznaczenia ich obszerności i obrachowania kosztów oraz dodaniem nauki stawiania budowli z ubilanéj ziemi osobną tablicą litograficzną obiasnionéj* [b.w.], Warszawa 1830; Ł. Gołębiowski, *Domy i dwory*, nakład autora, druk N. Glücksberga, Warszawa 1830; [L. A. Jucewicz], *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*, nakładem Rubena Rafałowicza, Wilno 1846, s. 161–163.

nauk (August Comte) oraz pochodnymi od niej zasadami wyodrębniania dyscyplin szczegółowych, jak i z kształtującymi się podówczas koncepcjami kultury. Włączanie budownictwa drewnianego do zasobów kultury ludowej, a następnie uznawanie tejże kultury za przedmiot badań humanistycznych, spowodowało aprioryczne ograniczenie przyjmowanych metod badawczych i wyłączenie z ich repertuaru m. in. pogłębionej refleksji na temat racjonalnie kształtowanych zasad tektonicznych. Do dziś spotykamy opracowania kontynuujące i poszerzające zakres wiedzy o budownictwie drewnianym, a realizowane na podstawie przesłanek wypływających z tradycyjnego podziału nauk i tradycyjnej systematyki kultury.

Długo dominujące w naszej nauce o budownictwie ludowym myślenie dedukcyjne, wykorzystujące materiał zbierany często w oderwaniu od kontekstu kulturowego, ukierunkowało interpretacje badawcze na analizę budynku jako formy całościowej oraz na autonomiczny opis jego części, detali architektonicznych bądź ornamentacyjnych. Wielu etnografów zajmowało się konstrukcją budynku mieszkalnego i kategoryzacją jego przestrzeni, jednak autorzy podstawowego korpusu prac badawczych, zgodnie z przyjętymi założeniami metodologicznymi oraz koncepcją „samorodności”², „pierwotności”³, „prymitywności”⁴ rozpatrują fenomen budownictwa poprzez opozycję „wielki-mały”⁵ oraz jej pochodne: „bogaty, średni, ubogi”, „kmiący, zagrodniczy, chałupniczy” etc. Stopniowo wprowadzane zmiany metod badania kultury ludowej skutkowały nie tylko nowymi publikacjami, ale i nagromadzeniem obszernego materiału naukowego. Wydaje się, że uprzednio przyjmowane przesłanki w kolejnych etnograficznych ujęciach analizowanej tu problematyki powoli traciły swą moc heurystyczną, a mimo to nadal się do nich odwoływano. Próby innego spojrzenia były rzadkie i nie cieszyły się powszechnym zainteresowaniem. Jednak zebrany materiał badawczy zdaje się potwierdzać słuszność ostrożnie formułowanych założeń autorów nielicznych w sumie prac z lat 1953–1958⁶. Żałować wypada, że nie znajdując aprobaty dla swoich

² F. Piaścik, *Krótki zarys historii architektury*, PWRiL, Warszawa 1957, s. 162.

³ Tamże, s. 168; J. A. Karłowicz, *Chata polska. Studium lingwistyczno-archeologiczne*, „Pamiętnik Fizyograficzny”, t. 4, (1884); L. Puszet, *Studia nad polskim budownictwem drewnianym. I. Chata*, Akademia Umiejętności, Kraków 1903, s. 18–19; Z. Gloger, *Budownictwo drewniane i wyroby z drewna w dawnej Polsce*, druk Wł. Łazarski, Warszawa 1907–1909, t. 1–2; K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, Warszawa 1967–68, t. 1; i inni.

⁴ F. Piaścik, *Krótki zarys...*, s. 168–169 i nast.

⁵ J. Karłowicz, *Chata polska...*

⁶ W. Kalinowski, C. Krassowski, J. A. Miłobędzki, *Z problematyki budownictwa drewnianego epoki Odrodzenia*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1953, nr 3–4, s. 34–35; W. Krassowski, *Chałupa polska na przełomie XVI i XVII wieku*, „Polska Sztuka Ludowa” 1953, nr 3–4, s. 281–302; G. Ciolek, *Dach w polskim budownictwie wiejskim*, „Polska

koncepcji, nie rozwinęli ich. Zapoczątkowane wtedy, a częściowo później podejmowane badania skupiły się głównie na gromadzeniu różnorodnej dokumentacji i opisach, a także na ochronie zachowanych obiektów drewnianego budownictwa w Polsce.

Oba podstawowe kierunki w badaniach nad ludowym budownictwem drewnianym, etnograficzny i architektoniczny, obfitują w wiele cennych spostrzeżeń i opracowań. W przyjętych tu ramach kompozycyjnych nie można dokładnie wykazać wkładu poszczególnych autorów w ogólny, istniejący stan wiedzy na temat tego budownictwa. Pragnę jedynie przypomnieć, że dwudziestowieczny dorobek w tym zakresie charakteryzuje Marian Pokropek, znawca i badacz problemu, w monografii *Budownictwo ludowe w Polsce*, a na specyfikę refleksji badawczej w odniesieniu do rejonu Górnego Śląska zwraca uwagę Maria Gładyszowa w *Górnośląskim budownictwie ludowym*⁷. Obydwie publikacje zawierają komplementarny zestaw wcześniejszych opracowań. Korzystałem z tego dorobku we własnych poszukiwaniach. Wychodząc jednak z założenia, że Maria Gładyszowa i Marian Pokropek dokonali w swych pracach szczegółowej oceny ogromnej większości wspomnianych opracowań, postanowiłem skoncentrować się na bliższym omówieniu tylko tej części dokonań badawczych, które w moim rozumieniu tworzą w miarę jednorodną linię rozwojową.

Gdyby do ich prezentacji przyjąć klucz chronologiczny, to na pierwszym miejscu wypada wymienić *Chatę polską* Jana Karłowicza, wydaną w roku 1884. Na podstawie najnowszych podówczas źródeł historycznych, archeologicznych i językoznawczych napisał Karłowicz swoje „studium lingwistyczno-archeologiczne” zgodnie z klasycznymi założeniami ewolucjonizmu. Ustalił więc stopnie rozwojowe budownictwa rodzimego, wyprowadzając je od szałasów, jaskiń, ziemianek, budowli nawodnych i przenośnych, poprzez dom ze ścianami z drewna i dachem krokwiowym, aż do współczesnych mu dwóch

Sztuka Ludowa” 1947, nr 1–2, s. 45–49; J. Burszta, *Budownictwo wiejskie w kluczu runowskim pod Nakłem w I połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 2 (1954), nr 1–2, s. 104–139; G. Ciołek, *Zarys historii i przegląd zabytków ciesielstwa polskiego*, w: F. Kopkowicz, *Ciesielstwo polskie*, red. G. Ciołek, T. Malinowski, Arkady, Warszawa 1959, s. 74; Б.А. Рыбаков, *Русские системы мер длины XI—XV веков (Из истории народных знаний)*, „Советская этнография” 1949, № 1, С. 69–91 [B.A. Rybakow, *Russkije sistemy mier dliny XI-XV wiekow. Iz istoriji narodnych znanij*, „Sowietskaja Etnografija” 1949, nr 1, s. 69–91], i inni. W pracach tych sformułowano inwentarz pytań o realną genezę i historię XVIII- i XIX-wiecznej warstwy drewnianego budownictwa mieszkalnego, o uwarunkowania społeczno-ekonomiczne oraz intelektualne (wiedza ogólna i zawodowa) warsztatu ciesielskiego, o dominanty obyczajowe, o estetyczne wzory budowlane, o upowszechnione w kulturze badanego okresu modele mieszkań wiejskich, o prawne normy budowlane, wreszcie o wielorakie funkcje domu mieszkalnego i ich udokumentowaną w czasie zmienność.

⁷ M. Pokropek, *Budownictwo ludowe w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Wrocław 1976; M. Gładyszowa, *Górnośląskie budownictwo ludowe*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978.

podstawowych typów chat polskich, które określał opisowo jako „typ najczęstszy” bądź „rzadszy”. Z perspektywy czasu widać, że refleksja Karłowicza była silnie zdominowana przez metody filologiczne i ówczesne zainteresowania lingwistyczne. Zwłaszcza fascynacja gramatyką historyczną, etymologią i historią języka⁸ poważnie zaciążyła na etnograficznej warstwie interpretacji. Ustalony przez siebie ciąg rozwojowy budownictwa słowiańskiego, w tym polskiego, uzasadniał Karłowicz przez analizę słownictwa związanego z budynkiem lub jego częściami, analizą nazw narzędzi ciesielskich etc. Opierając się na osiągnięciach historii języka i na prawach gramatyki historycznej wprowadzał nie sformułowaną *expressis verbis* analogię. Przyjmował za pewnik ewolucjonistyczną tezę o kształtowaniu się poszczególnych form kulturowych na prawach podobnych do reguł rządzących przekształceniami językowymi. Pozwoliło mu to wyprowadzać twierdzenia o istnieniu konkretnych wytworów materialnych na podstawie istnienia form językowych lub łączyć rozmaite wytwory na zasadzie podobieństwa form bez uwzględniania aspektu czasoprzestrzennego jako podstawy dyferencjacji. Wskazywał zatem na bezpośrednie związki budownictwa słowiańskiego z budownictwem ludów aryjskich, indo-irańskich, a pośrednio z domostwami i techniką budowlaną Greków. Perspektywa językoznawcza i myślenie analogiami pozwoliło też Karłowiczowi na rozpoczęcie, obszernie później kontynuowanego w literaturze, sporu na temat etniczności, typologii i zasięgów drewnianego budownictwa Europy Środkowej. Jako jeden z pierwszych, podjął dyskusję z Rudolfem Hennigiem⁹ i Augustem Meitzenem¹⁰, kładąc nacisk na rodzimość form i technik budowlanych, występujących historycznie na ziemiach polskich. Dyskusja ta, zapoczątkowana przez badaczy niemieckich w połowie XIX w. i kontynuowana ze zmiennym natężeniem do lat sześćdziesiątych XX stulecia przez Polaków, Czechów, Austriaków i Niemców¹¹ przebiegała z uwzględnieniem danych historycznych, analizy form, detali i typów architektonicznych, odwoływała się do nazewnictwa i zasięgów kulturowych. Tezę o nikłej zasadności tej dyskusji i przeświadczenie o konieczności jej zamknięcia przyjmuję tutaj

⁸ И. Александрович Бодуэн де Куртене, *О древнепольском языке до XIV столетия*, Лейпциг 1870 [I.A. Boduen die Kurtiene, *O drieniepolskom jazykie do XIV stoletija*, Lejpcyg 1870]; A. Malecki, *Gramatyka historyczno-porównawcza języka polskiego*, nakł. autora, Lwów 1879; A. Kalina, *Historia języka polskiego*, nakł. autora, Lwów 1883.

⁹ R. Henning, *Das deutsche Haus in seiner historischen Entwicklung*, Strassburg 1882.

¹⁰ A. Meitzen, *Das deutsche Haus in seiner volkstümlichen Formen*, Dietrich Reimer, Berlin 1882.

¹¹ Por. opis tej dyskusji w: M. Gładyszowa, *Górnośląskie budownictwo...*

za pracę Hildegard Dölling¹² i polskim znawcą tej problematyki Tadeuszem Wróblewskim¹³.

Istotą koncepcji Karłowicza było zwrócenie uwagi na genezę, rodzimy charakter i typy drewnianych budynków mieszkalnych. Na argumentację filologiczną nakładał on egzemplifikację o charakterze etnograficznym, formułując niezwykle istotne dla dalszych dociekań orzeczenia na temat budownictwa. Wychodząc z założenia, że konstrukcja sumikowo-łątkowa prawdopodobnie poprzedza konstrukcję węglową, przyjmował Karłowicz za początek budownictwa naziemnego jednopomieszczeniową chatę/spichlerz z dachem (tzw. „kleć”¹⁴). Sugerował, że rozwój ścian i konstrukcji dachowej pośrednio doprowadza do wyłonienia się dwóch typów domu polskiego. Jednakże przypuszczalne etapy tej ewolucji nie zostały dookreślone w obrębie jego studium. Argumentacja typu lingwistycznego wsparta dyskusją z tezami niemieckich badaczy, częściowo przyczyniła się do wprowadzania skrótów myślowych i uogólnień. Wnioski formułowane przez Karłowicza miały charakter interpretacji i uwypuklały otwarty charakter jego propozycji. Nie rozstrzygał on jednoznacznie genezy polskiego budynku mieszkalnego, który mógł wywodzić się ze spichlerza, stodoły lub świątynicy. Zastanawiał się natomiast nad możliwością zapożyczeń wzorów domostw ukształtowanych w innych kulturach. Cennym spostrzeżeniem, nie zawsze docenianym w późniejszych opracowaniach, było zwrócenie uwagi na ścisłą współzależność, jaka istnieje między poziomem wiedzy i techniki ciesielskiej a ostatecznym kształtem budownictwa danego czasu i przestrzeni¹⁵. Poziom ciesielstwa przez długi czas określano na podstawie pobieżnej analizy używanych narzędzi oraz sposobu wykonania elementów konstrukcji czy detali architektonicznych. Ciesielstwo i budownictwo traktowano jako odrębne dziedziny kultury przy jednoczesnym respektowaniu zasady, że budownictwo zawiera w sobie m.in. sztukę ciesielską, a każdorazowy opis budynku jest opisem ciesielstwa. Sytuacja ta zaczęła się zmieniać dopiero w wieku XX. Zapoczątkował tę zmianę w sposób świadomy Jan Sas-Zubrzycki¹⁶.

¹² H. Dölling, *Haus und Hof in westgermanischen Volksrechten*, Aschendorff, Münster 1958. Por. także: I. Lotholtz, *Die deutschen Weistümer als Quelle zur Geschichte des Bauernhauses*, Münster 1949, s. 35 i nn.; E. Crohne, *Das Bauernhaus im Bremer Gebiet*, „Jahresschrift des Focke-Museums” 1941, s. 143 i n.

¹³ T. Wróblewski, *Wspólne elementy w ludowych kulturach środkowej Europy*, UAM, Poznań 1964, s. 140–185.

¹⁴ Według Aleksandra Brücknera „klecią” nazywano także lepiankę, spichlerz, rodzaj altany, pomieszczenie przykryte prowizorycznym dachem etc. Por. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, nakł. i własność Krakowskiej Spółki Wydawniczej, Kraków 1927, s. 232–233.

¹⁵ J. Karłowicz, *Chata...*, s. 401.

¹⁶ J. Sas-Zubrzycki, *Polskie budownictwo drewniane jako pierwowzór dla stylu nadwiślańskiego i stylu zyguntowskiego w utworze kształtu. Badania oparte na licznych rysunkach zabytkowych*, nakład autora własny,

Jak widać, podstawą dziewiętnastowiecznych analiz budownictwa ludowego i jego typologii stał się – zgodnie z przyjętą metodologią i stanem ówczesnej wiedzy europejskiej – opis zewnętrznej formy budynku, jego konstrukcji, wyodrębnionych, autonomicznie traktowanych elementów składowych oraz wystroju. Zaslugą Karłowicza jest wprowadzenie do tego opisu informacji o uogólnionym rzucie poziomym i pionowym obiektów, zastosowanie językoznawczej analizy nazewnictwa oraz przyjęcie opisowych kategorii „wielki” i „mały”. Ponieważ fundamentalna teza jego rozprawy dotyczyła bezpośredniego, etnicznego uwarunkowania budownictwa, uzasadnianego formalnie rozumianym kontekstem kulturowym – naturalną jej konsekwencją było uwikłanie w odpowiednią terminologię. Nazwy takie jak na przykład „chata polska”, „chata nasza”, „chata niemiecka”, „chata typu saskiego”, „chata typu frankońskiego”, weszły na stałe do słownictwa etnograficznego. Za podstawę wyodrębnienia dwóch typów „chaty polskiej” przyjął Karłowicz układ sieni i pozostałych pomieszczeń względem siebie, umiejscowienie otworów drzwiowych w bryle budynku oraz istnienie „wystawy” wspartej na słupach. Dalszymi „cechami” czy też „znamionami” polskości są: położenie chaty szczytem do drogi, wyodrębnienie mieszkania i oddzielenie go od zabudowań gospodarczych, przestrzeń między domem a ulicą wypełniona ogródkiem, występowanie wrót i dachu „średniej” wysokości. Współistnienie wszystkich wymienionych cech konstituować miało etniczność „chaty polskiej”.

Szczegółowe omówienie koncepcji badania oraz interpretacji drewnianego budownictwa ludowego w ujęciu Jana Karłowicza wydaje się istotne nie tylko dlatego, że stworzył on pierwszą, zwartą, polską naukową propozycję w tym zakresie, wytyczył zarys dalszych badań i określił granice zbierania materiału. Najistotniejsze jest chyba to, że ten wywód wywarł realny wpływ na teoriiotwórcze, badawcze i dokumentacyjne postępowanie późniejszych znawców tej dziedziny kultury. Praca Karłowicza stanowiła bezpośrednie wsparcie dla dokonań Władysława Matlakowskiego, Kazimierza Mokłowskiego, Stanisława Witkiewicza¹⁷ oraz innych badaczy. Wytyczony przez niego kierunek badań kontynuował też – z pominięciem aspektu lingwistycznego – Ludwik Puszet w znaczącej pracy

Kraków 1916; tenże, *Cieslićstwo polskie*, nakład autora własny, Lwów 1930. Por. także: G. Ciołek, *Zarys historii i przegląd zabytków ciesielstwa polskiego...*; C. Krassowski, *Chalupa polska...*; W. Kalinowski, C. Krassowski, J.A. Miłobędzki, *Z problematyki budownictwa...* i inni.

¹⁷ W Matlakowski, *Budownictwo ludowe na Podhalu*, nakładem Akademii Umiejętności, Kraków 1892; tenże, *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu*, druk. i lit. Jana Cotty, Warszawa 1915; K. Mokłowski, *Sztuka ludowa w Polsce*, nakł. Księgarni H. Altenberga, Lwów 1903; S. Witkiewicz, *Styl zakopiański*, pierwodruk we fragmentach „Kurier Warszawski” 1891, nr 241–256, później: tenże, *Styl zakopiański. Zeszyt 1 – pokój jadalny*, Wydawnictwo H. Altenberga, Lwów 1904; tenże, *Styl zakopiański. Zeszyt II – Ciesielstwo*, Wydawnictwo H. Altenberga, Lwów 1911.

*Studia nad polskim budownictwem drewnianym*¹⁸. Niewielka objętościowo monografia chaty okazała się ważnym impulsem do podjęcia prac nad specyfiką polskiego budownictwa drewnianego. Mimo że Jan Karłowicz nie zaproponował w nim rozstrzygnięć jednoznacznych – a może właśnie dlatego – jego pracę można uznać za progową w badaniach kultury materialnej wsi polskiej. Zwrócenie uwagi na związki rodzimych chałup z innymi obiektami mieszkalnymi, wznoszonymi w różnych czasach i oddalonych geograficznie przestrzeniach sprawia, że monografia o chacie polskiej łączy lokalny wymiar budownictwa z uniwersalnym, a jednocześnie – w planie interpretacyjnym – akcentuje odrębność i oryginalność polskiej dziewiętnastowiecznej refleksji tektonicznej.

Koncepcja Karłowicza, zakorzeniona w myśli ewolucjonistycznej, przez długi czas matrycowała rodzime sposoby interpretowania architektury drewnianej. Zastosowana przez niego metoda, inspirowana językoznawstwem i odwołująca się do najstarszych form praindoeuropejskich, była zgodna z ówczesnym duchem czasu. Znacznie później podobne, aczkolwiek niewątpliwie niezależne i zarazem szersze ujęcie pojawiło się w propozycjach Martina Heideggera, który nie tylko w swojej fundamentalnej pracy poświęconej budowaniu¹⁹, ale i w wielu innych esejach podejmował wątek bezpośredniego związku najstarszych etymologicznie form językowych z praformami uniwersalnych wytworów ludzkich. Należy jednak zaznaczyć, że w początkach wieku XX w obszarze antropologii kulturowej równolegle rozwinęła się idea relatywizmu kulturowego, proponowana przez Edwarda Sapira i Benjamin Lee Whorfa, idea kładąca nacisk na wartość rozwiązań wypracowanych w indywidualnie kształtujących się kulturach. Początki tej idei można by wiązać z *Völkerpsychologie* (psychologią etniczną) Wilhelma Wundta. Karłowicz miał okazję zetknąć się z tą koncepcją w trakcie historycznych studiów w Berlinie i niewykluczone, że właśnie w myśli Wundta należy szukać inspiracji, w wyniku której w tytule rozprawy poświęconej chacie pojawił się przymiotnik „polska”²⁰.

¹⁸ L. Puszet, *Studia nad polskim...*

¹⁹ M. Heidegger, *Budować, mieszkać, myśleć: eseje wybrane*, wybrał, oprac., wstępem opatrzył K. Michalski, przeł. K. Michalski, K. Pomian i in., Czytelnik, Warszawa 1977.

²⁰ Artykuł jest fragmentem większego opracowania, poświęconego analizie mieszkalnego budownictwa drewnianego na Górnym Śląsku.

Bibliografia

- Бодуэн де Куртене И.А.**, *О древнепольском языке до XIV столетия*, Лейпциг 1870
[Boduen die Kurtiene I.A., *O driewniepolskom jazykie do XIV stoletija*, Lejpcyг 1870].
- Bohusz X.M.**, *O budowli włościańskiej trwałej, ciepłej, tanney, od ognia bezpieczney i do kraiu naszego przystosowanej*, w Drukarni Sukcesorek Zawadzkich, Warszawa 1811.
- Brückner A.**, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, nakł. i własność Krakowskiej Spółki Wydawniczej, Kraków 1927.
- Burszta J.**, *Budownictwo wiejskie w kluczu runowskim pod Nakłem w I połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 2 (1954), nr 1-2, s. 104–139.
- Ciołek G.**, *Dach w polskim budownictwie wiejskim*, „Polska Sztuka Ludowa” 1947, nr 1–2, s. 45–49.
- Ciołek G.**, *Zarys historii i przegląd zabytków ciesielstwa polskiego*, w: F. Kopkowicz, *Ciesielstwo polskie*, red. G. Ciołek, T. Malinowski, Arkady, Warszawa 1959.
- Crohne E.**, *Das Bauernhaus im Bremer Gebiet*. „Jahresschrift des Focke-Museums”, 1941, s. 143 i n.
- Czaki A.**, *Wzory budowli wiejskich na 24 tablicach litograficznych. Ze wskazaniem zasad do oznaczenia ich obszerności i obrachowania kosztów oraz dodaniem nauki stawiania budowli z ubilanéy ziemi osobną tablicą litograficzną obiasnionéy* [b.w.], Warszawa 1830.
- Dölling H.**, *Haus und Hof in westgermanischen Volksrechten*, Aschendorff, Münster 1958.
- Gloger Z.**, *Budownictwo drewniane i wyroby z drewna w dawnej Polsce*, druk Wł. Łazarski, Warszawa 1907–1909, t.1–2.
- Gładyszowa M.**, *Górnośląskie budownictwo ludowe*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978.
- Gołębiowski M.**, *Domy i dwory*, nakład autora, druk N. Glücksberga, Warszawa 1830.
- Heidegger M.**, *Budować, mieszkać, myśleć: eseje wybrane*, wybrał, oprac., wstępem opatrzył K. Michalski, przeł. K. Michalski, K. Pomian i in., Czytelnik, Warszawa 1977.
- Henning R.**, *Das deutsche Haus in seiner historischen Entwicklung*, Strassburg 1882.
- Jucewicz L.**, *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*, nakładem Rubena Raalowicza, Wilno 1846.
- Kalina A.**, *Historia języka polskiego*, nakł. autora, Lwów 1883.
- Kalinowski W., Krassowski C., Miłobędzki J.A.**, *Z problematyki budownictwa drewnianego epoki Odrodzenia*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1953, nr 3–4, s. 34–55.
- Karłowicz J.**, J. A. Karłowicz, *Chata polska. Studyjum lingwistyczno-archeologiczne*, „Pamiętnik Fizjograficzny”, t. 4, 1884.
- Krassowski W.**, *Chalupa polska na przelomie XVI i XVII wieku*, „Polska Sztuka Ludowa” 1953, nr 3–4, s. 281–302.
- Lotholtz S.J.**, *Die deutschen „Weistümer“ als Quelle zur Geschichte des Bauernhauses*, Münster 1949.

- Małecki A.**, *Gramatyka historyczo-porównawcza języka polskiego*, nakł. autora, Lwów 1879.
- Matlakowski W.**, *Budownictwo ludowe na Podhalu*, nakładem Akademii Umiejętności, Kraków 1892.
- Matlakowski W.**, *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu*, druk. i lit. Jana Cotty, Warszawa 1915.
- Meitzen A.**, *Das deutsche Haus in seiner volkstümlichen Formen*, Dietrich Reimer, Berlin 1882.
- Mokłowski K.**, *Sztuka ludowa w Polsce*, nakł. Księgarni H. Altenberga, Lwów 1903.
- Moszyński K.**, *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, Książka i Wiedza, Warszawa 1967–68.
- Piaścik F.**, *Krótki zarys historii architektury*, PWRiL, Warszawa 1957.
- Pokropek M.**, *Budownictwo ludowe w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Wrocław 1976.
- Puszet L.**, *Studia nad polskim budownictwem drewnianym. I. Chata*, Akademia Umiejętności, Kraków 1903.
- Рыбаков Б.А.**, *Русские системы мер длины XI—XV веков (Из истории народных знаний)*, „Советская этнография” 1949, № 1, С. 69–91 [Rybakow B.A., *Russkije sistemy mier dliny XI-XV wiekow. Iz istoriji narodnych znanij*, „Sowietskaja Etnografija” 1949, nr 1, s. 69–91].
- Sas-Zubrzycki J.**, *Cieślictwo polskie uzupełnienie „Polskiego budownictwa drewnianego” z rysunkami*, Powściągliwość i Praca, Lwów 1930.
- Sas-Zubrzycki J.**, *Polskie budownictwo drewniane jako pierwowzór dla stylu nadwisiańskiego i stylu zygmontowskiego w utworze kształtu: badania oparte na licznych rysunkach zabytkowych*, nakł. aut., Kraków 1916.
- Witkiewicz S.**, *Styl zakopiański*, pierwodruk we fragmentach „Kurier Warszawski” 1891, nr 241–256, później: S. Witkiewicz, *Styl zakopiański. Zeszyt 1 – Pokój jadalny*, Wydawnictwo H. Altenberga, Lwów 1904; S. Witkiewicz *Styl zakopiański. Zeszyt II – Ciesielstwo*, Wydawnictwo H. Altenberga, Lwów 1911.
- Wróblewski T.**, *Wspólne elementy w ludowych kulturach środkowej Europy*, UAM, Poznań 1964.

Abstract

Polish cottage

Popular “linguistic-archeological study” by Jan Karłowicz is strongly involved in the evolutionistic discussion on construction and transformation of housing industry (carpentry). Author reconstructs chosen research positions emphasising Karłowicz’s contribution to the analysis of Polish cottage.

Keywords: Polish cottage, wooden housing, carpentry

Eugeniusz Jaworski

Doktor nauk humanistycznych, wieloletni pracownik Zakładu Teorii i Historii Kultury UŚ, etnograf, antropolog kultury i kulturoznawca. Autor różnorodnych projektów i prac z zakresu etnografii i antropologii kultury; współautor i współredaktor m.in. *Antropologia i hermeneutyka. Wśród tekstów Józefa Ligęzy* (współautor), Katowice 1994; (*Antropologia kultury – antropologia literatury* (współred.), Katowice 2005; *Antropologia kultury- antropologia literatury. Na tropach koligacji* (współred.), Katowice 2007; teoretyk kultury, badacz kultur tradycyjnych i współczesnych.